

CUVÎNT, GEST, MIMICĂ ÎN SATIRĂ

II

În categoria teatrului de expresie grotescă, *Capra* este unul dintre cele mai vechi spectacole la români. La origine, ea pare să fi plecat de la un rit străvechi, legat de credințe păgâne. Semnificațiile originale s-au pierdut cu vremea. Lăsând loc liber unei acumulări de sensuri realiste, spectacolul ca atare. La început *Capra* număra doar două personaje: capra și ciobanul. Ciobanul îi cînta din fluier, din trîșcă, iar capra juca. Cu scurgerea anilor, mai ales în Moldova, *Capra* își mărește distribuția, înglobînd o seamă de personaje întîlnite și în alte piese grotesc-satirice, dobîndind în același timp și o foarte variată și colorată figurație. După 1900, dar mai virtos după primul război mondial, printre personajele *Caprei* se numără: căpitanul, vînătorul, turcul, grecul, bulgarul, mirele, mireasa, vornicul, nunul, nuna, Irod, ofițerul, mareșalul, jupînul, negustorul, dracul, popa, moașa, perceptorul, sanitarul, doctorul și mulți alții luați toți din lumea satelor (și din lumea altor spectacole). Figurația, ne spus de bogată, este nedefinită socialmente. Ea poartă în distribuția *Caprei* (sau a spectacolelor înrudite cu *Capra*) numele de: parpanari, căldărari, țigani, mascați sau, cum li se spune pe Vale, urîți. Aceștia închipuie, pe contul lor, scene sau situații pe care le joacă uneori vorbind, altă dată apelînd la pantomimă, în alte cazuri amestecînd ambele moduri de exprimare. Fiecare dintre figuranți își joacă propria scenă; citeodată însă, la sceneta începută de unul sau de doi, se asociază alții din figurație, ba chiar personaje ale *Caprei*, dînd naștere unor momente de mare suculență, cu adresă imediată la stări și persoane locale.

Capra evoluează de la an la an, părăsind fixitatea formei și conținutului și păstrînd numai elementele de substanță ale vechiului spectacol. Dispare chiar animalul, tinzînd a deveni un spectacol de teatru în înțelesul consacrat al cuvîntului, vizibil influențat de elemente culte. La Plotunu și Pipirig, întîlnim de pildă o formă de *Capră* care și-a păstrat numai numele: e construită pe, am zice, o noutate, proprie creatorului anonim din aceste sate. E vorba de „Prezentarea” sau „Recomandarea” cu care spectacolul, propriu-zis se deschide. Și care ține loc, într-un fel, de ceea ce în construcția cultă a unui spectacol întîlnim sub numele de prolog.

Transcriem pasaje dintr-o mostră.

În casă, intră toată formația, care se rînduiește cu fața spre public, avînd pe Bulibașa la mijloc. Acesta începe:

...Iaca, am venit și noi,
la capăt de an,
de sfîntul Vasile,
să ne recomandăm,
că așa-i obiceiul din bătrîni,
și se cade să-l păstrăm,
că e bun,
și mai departe să-l purtăm,
peste veac, cum ni l-au lăsat moșii.

N-oi începe cu flăcăii
ce umblă cu buhaiu'.

Da'oi spune să aveți
an bun și îmbelșugat,
griul să se facă,
piinea să nu lipsească,
și nici butoiul cu vin.
Să fie mereu plin,
ca din el să cîstîm
oale cu vin
ca-n aiastă sară.

(Aluzie la gazdă, să dea vin formației.)

Oile să fie grase,
vacile lăptoase
și vitele sănătoase.
S-aducă bani în casă
pe care să-i agonisească
cu spor și cu folos
lelea Agripina.¹

V-aș mai spune multe
da' Hadanache mă-nghiontește,
mă tot chinuiește ;
că-și așteaptă rîndul
la vorbă și la pahar.²

(Lui Hadanache.)

Lasă Hadanache,
că bădia Vasile
nu te-o uita.
Oale ți-o da
cînd îi cuvînta.

Te-o-mbia de zor
pîn-ce n-oi mai putea,
limba să-ți alerge
să spui prujituni...

Dar să ne recomandăm
fețelor dumneavoastră,
ca să știți pe cine primiți,
și ce oameni de seamă vă stau în față :
tot unul și unul,
să-i găsești, să dai cu tunul.
Cinci hotare am umblat,
zece ape am călcat
pînă ce i-am adunat.
Iar acum că sînt aici,
vă rog să ne ascultați
și să nu vă supărați
de-om zice cîte una...

Eu sînt Bulibașu, vătașu
peste trii corturi
și-o căruță broscăiată
într-o roată
cu vita pierită
în mijlocul drumului
de trag cîinii de ea.
Sînt om geambaș și avut

Ca bădia Vasile din Prund.³
Am cinci cîini și-o miță bearcă
ce fată la tot anu
șase miei și drăgălei,
ce iau lină de pe ei,
de-mi fac traistă și suman
țoale și ortoman.
Am curcani cu cîrdu,
rațe nenumărate,
iar găini nici nu mai știu ;
gîstele stau în baltă
unde fată,
porcii în cotețe,
oile în ocoale,
vitele în grajd mare.
Am și-un vițel
care face : ham, ham, ham,
galben de gras
cînd îl suflă cade jos,
cînd îl chemi rămîne jos.
Cînd mi-e pofta de-o prăjeală,
și Pirandei de-o rumeneală,
dau o raită prin cotețe,
de unde iau scara pe-nnoptat
cînd omul s-a culcat
și doarme dus
cu fundu-n sus,
cu tăgîrța lîngă el.
Cunosc tot cotlonul,
ca Hormete,⁴ cotunul.
Da'ntr-o sară fără lună
că-atuncea-i vremea de umblat,
de căutat,
era s-o pățesc
și rău să-nțepenesc,
la Mazacu-n ogradă,⁵
în poiată la curcani,
unde an îi lăsasem
să-i crească,
lui tetea pomană să-i fac,
c-așa mi-o zis nașu Costăchel,⁶
om milostiv și el,
harnic la măsele,
doritor de curcânele.

HADANACHE (intervine) :

Ia mai lasă. Bulibașă,
să mai spun și eu.
că ne trece noaptea
ne prinde ziua
ni se usucă gîtul
și ni-i traista goală.

¹ Aluzie la soția gospodarului, care bea
banii bărbatului la circumă.

² Tachinărie, pentru că Hadanache cam
bea, dar și aluzie la gazdă, care nu i-a înu-
biat cu vin, deși era pe masă.

³ Aluzie la un anume Vasile Sălăgeanu,
care stă mizer într-un prund de apă.

⁴ Porecla unui renumit cășterpelește.

⁵ Porecla unui foarte murdar și îngălat, om
avut, dar tare cărpănos.

⁶ Popă afurisit de calic, lacom și apucător.

BULIBAȘA (reia) :

Măi Hadanache,
tu ești băiet bun dar neprocopsit,
ca Ștochia din Huiduman⁷
Multe vrei și puține faci.
Alergi toată ziua
și nimic nu agonisești.
Te miri din ce trăiești.

HADANACHE :

Lasă, Bulibașă,
că m-oi recomanda eu,
că iată cîntă cocoșii
și ne-așteaptă Punguță⁸
cu colaci și uscățele
și vin din șel fain
din piriul Huiduman.
Stă cu lampa stînsă,
virît în tol,
cu poarta legată
cu potaia dezlegată
cu ușa incuiată.
Și ne caută și Magdan⁹
om geambaș și avan,
om purtat în lume
din Soci¹⁰ pin' la Bicz
de se ține mereu treaz.
Că nu-i nimeni ca el
pe toată Valea
gospodar și avut.
Ce are în ladă e și pe el
din pici de miță, sumănel,
Din chele de ciine opincute,
cu moțu-n sus,
la nas să-i ajungă,
pe Varvara s-o străpungă,
legate cu ațe bălțate
din țoale luate.
Mai are și-o șapcă
Ca la Capră.
La Magdan găsim de toate :
butoiul gol lingă bordei,
sticla-n raft la Limbă-acră,¹¹
cozonacii perpelîți
cîrnatii dospîți
și slănina pe Grivei.
Ne dă bani o groază
ca popa Costică¹²
un leu de hîrtie

ce-a scăpat din farfurie
și pe-acesta-l rupe-n două
să ajungă.
De aici la Cartoafă¹³
care abia așteaptă
să ne vadă,
cu noi să cinstească
ce n-are.
De la el la Julică,¹⁴
și de-aici la Botă,¹⁵
pe Hormete¹⁶ să nu-l lăsăm
că se supără foc
și ia borșul de pe foc.
Și-apoi la Catapîrcea¹⁷
unde ne așteaptă Stîrcea¹⁸
cu o oală de vin
de-ți face gura pungă.
Iar mai departe
la Pupă-Brînză,¹⁹
la Taban²⁰ și Fotoplenca
și la Chișca²¹
Brînză Veche²²
și Cîrlig²³
Să nu-l uităm și pe Ene din Andia²⁴
unde butia geme.
Și oala stă spartă
în ogradă.
El ne dă bani cu carul :
se caută trei zile-n buzunare,
pin' ce dă de-un firfirig
și așela ros și tocit,
luat de la vreo babă
pe o jalbă.
Da' pe Lică „Doftoru”
să-l lăsăm.
Lui să nu-i urăm
că dac-om veni tîrzior,
l-om găsi sub policior,
culcat să doarmă.
Și-apoi pe don Crușitu,²⁵
om fain și bun băiet,
bea de la cel ce are,
toată ziua la tejghe.
Trece copiii pe pahar :
Nota zece din spumos,
Nota nouă din vin roș,
Nota cinci pe-un cășuior,
că-i sărmanu doritor.
D-apoi ne așteaptă Costăchel
Popă geambaș și larg la pungă
ce-ți dă leul și oftează
pîn la Bobotează.
Să trecem și pe la Budaca²⁶
de-o fi trează, să ne-audă.
Și pe la Popa Aurel
care s-o ferecat
în curți 'nalte și avute
de lume neștiute,

⁷ Porecla unuia fudul, dar botă de prost.

⁸ Porecla unuia de asemenea fălos, dar calic și uricios.

⁹ Porecla lui Curcă Pantelimon, om fălos dar strîmt la cap și rufos la haine ; neprimitor, de neam de jos.

¹⁰ Soci — cătun din comuna Borca (Tîrgu Neamț).

¹¹⁻²³ porecle ; în recomandarea sa, Hadanache vorbește numai în porecle, ca să mărească hazul și să realizeze un contrast și mai mare între cele ce spune și realitate.

²⁴ I-a spus pe nume, ca și altora ; dar nu din întîmplare !

²⁵ Crușitu — învățătorul din sat.

²⁶ Iarăși, poreclă.

de picior străin necălcate.
Să nu-l supărăm pe popa Istrate,
că e neam cu Bulibașu,
ne afurisește,
în iad nu ne mai primește
și rămânem pe dinafară,
să-l vedem pe Ciuntu-n oală.
Și pe Lefter în cazanu cu foc,
pîn' la briu în smoală
de bun ce-a fost.

BULIBAȘA :

Ia mai stai, măi Hadanache,
te-ai pus la tăifăsuț,
pe oameni de batjocorit,
și pe gazdă ai îngrozit,
oala de pe masă o luat
cozonacul l-o pitit
și cîrnații i-o dosit.

(Adresîndu-se gazdei.)

Bădie Vasile,
nu te uita la el,

că așa-i poznaș
și slobod la gură.
Scoate oala cu vin,
pune udătura pe masă
să bem din plin
cite un kil.
Că mai avem de umblat,
pe la case de recomandat,
oamenii să-nveselim
frunțile să descretim,
oale să golim.
Că așa-i de sfîntul Vasile,
ride omul și petrece,
de hazul altora se-nveselește.
Că o dată-n an,
ca și dobitoacele,
ce prind glas
în aiastă noapte,
tot așa și noi
spunem ce ne trăsnește,
ce-auzim și ce vedem,
pe nume adevărat,
cum am aflat,
din sat.
La anu' și la mulți ani !

„Recomandarea“, firește, nu se desfășoară aidoma la toate casele. Cei ce o rostesc o îmbogățesc cu adausuri de nume ori o văduvesc de unele nume, după împrejurare, după prezența comensalilor. Am putea spune că ea evoluează, spontan, de la casă la casă, în adresa ei concret satirică, caricaturală, grotescă.

Pe linia acțiunilor grotești, ca și a personajelor de factură izbitor ilară, prezente în unele spectacole de tipul *Capra*, *Nunta țigănească* (cu care se umblă pe Valea Tazăului și la Calu-Iapa, sate de pe Valea Bistriței), se cuvine pomenită, chiar în această fugară notație de manifestări populare. Nu numai pentru ironiile și sarcasmul tare, adesea de-o plasticitate care atinge limitele extreme ale libertății de expresie, dar și pentru costumația care, în majoritatea cazurilor, nu se vrea mai prejos. „Eroii“ piesei *Nunta țigănească*, întîlniți — cum arătam — și în unele *Capre*, sint mirele, mireasa, nunul, socrul, soacra, popa, bulibașul, vornicul. Costumația lor este ostentativ concepută pe efecte de surpriză comică, clovnească : mirele cu un joben rufos pe cap, sau o pălărie de oraș cu borurile mari, spartă și decolorată, sau cu o gambetă desfundată, la care s-a prins o pană de păun ; cu cămașa albă peticită, ținînd în mînă o umbrelă ce nu se strînge (și de aceea legată cu sfoară), mai rareori un baston cu măciulie ce se vrea de argint, purtînd la piept o mare floare artificială, roșie, sau de altă culoare violentă, înfășurat la gît cu un fular, și el tipător colorat, zdrențuit, iar în picioare purtînd niște pantofi mari, desfundați, unul de-o culoare, altul de alta. Mireasa poartă pe cap o coroană roșie cu flori verzi și un pieptene mare înfipt în coc. Voalul îi este zdrențuit ; la ureche își trece o floare artificială învoaltă și de asemenea tipătoare la culoare. Gitul îi este și el învelit cu un fular de mătase zdrențuit, care curge fișii. Rochia — o cămașă albă, lungă pînă-n pămînt, largă, ciupită jos la tiv — este peticită cu tot soiul de culori, cusută grosolan cu ață roșie. Ca și mirele, poartă pantofi de două culori, desfundați, cu tocurele strîmbe, iar în mînă ține un fel de umbrelă din care n-a mai rămas decît scheletul. Mai are și un fel de manșon slinos, care-i acoperă brațul pînă la cot. Soacra are capul acoperit de o pălărie de pluș roșu, ponosită, cu o fundă mare, verde, în față, și cu o pană de păun într-o parte. Peste pălărie, un tulpăruș roșu, așezat pe jumătatea dinapoi a pălăriei, ca să lase să se vadă pana ; corpul îi este învelit de o îmbrăcăminte pestriță și zdrențăroasă. Socrul poartă un veston întors pe dos, peticit, dar și rupt pe alocuri, pantaloni lungi, largi, cu turul lăsat în jos, desfundați, cu genunchii scoși în afară. Nunul are pe cap o pălărie de paie cu canac roșu în fund, e îmbrăcat cu un veston numai rupturi și cu pantaloni în două sau trei culori. Are geantă vinătoarească, în care ține două sticle, fără dop, cu apă roșie ș.a.

Este o costumație — după cum se vede — de o naivitate izbitoare, dar de o eficiență la fel de izbitoare ; este o costumație, spre deosebire de cea a arnăuților, de

pildă, lipsită de pretenție, fapt subliniat tocmai pentru a realiza un contrast cu pretenția de ilaritate în care se vor înfățișa, prin text, eroii piesei. Spectacolul *Nunții figănești* se desfășoară astfel cu tot soiul de trimiteri satirice sau cu simple întorsături vesele, stîrnind neîntrerupt risul, iscat îndeobște în această împerechere de contraste între ceea ce se spune (uneori cu o crudităte nebănuită a limbajului) și ceea ce oferă „realitatea”.

Am trecut foarte repede în revistă* doar cîteva din suita de spectacole și manifestări de teatru popular, care, neînchipuit de variate și bogate, se desfășoară spre mereu uimita și bucurioasă întîmpinare a satelor noastre, în ziua și noaptea de Anul Nou, pretutindeni în țară. Am trecut în revistă cu deosebire unele din spectacolele urmărite pe Valea Bistriței, insistînd asupra elementelor de costumație și asupra relațiilor costumației cu textul, acolo unde acest text e precumpănitor. Poate că ar trebui să fac mențiune că, în măsura în care ne aflăm în genere în fața unui teatru de improvizație, și costumația respectivă (care cade îndeobște pe seama inspirației și fanteziei fiecărui actor în parte, cu excepția cazurilor cînd spectacolul cere costume ce nu se pot găsi în sat și trebuie închiriate) este o costumație de aparentă improvizație. De aparentă improvizație, deoarece liniile ei genetice și de adresă sînt oarecum impuse de personajele care o determină; aceste personaje, deși improvizează în acțiune și în vorbă, sînt totuși în bună măsură niște personaje fixe, oarecum. Dincolo de spectacolele propriu-zise, însăși preumblarea bantelor prin sat sau comună, de la o casă la alta, poate fi socotită, datorită costumelor pe care membrii bantelor le poartă, un spectacol.

Gospodarul care primește banta o pune să joace, fie afară în curte, în fața casei, fie în casă. Face aceasta, după cum este timpul, după cum îi e chef, sau după cum „se arată” banta. Dacă trupa este alcătuită din oameni maturi, „actori” cu nume, neamuri sau prieteni cu gospodarul, atunci acesta îi poartă în casă. Aici sînt strînși toți ai casei. Stau roată pe lavițe și paturi, cei mici pe cuptor. Pe masă se odihnesc: cozonacul, plăcintele și alte bunătăți. La piciorul mesei, veghează o damigeană pînte-coasă. După ce au jucat (curent, aici pe Bistrița, se spune „cîntat”), gospodarul îmbie pe actori la masă. Se deapănă amintiri, mai ales dacă gospodarul a umblat și el; incins de entuziasm și aduceri aminte, caută să joace și el fragmente, arătînd că a fost actor de seamă... În această ambianță se realizează deopotrivă locul de joc, ca și... unitatea de legătură dintre teatru și „public”, caracteristică manifestărilor teatrale populare.

În general, se umblă pînă după miezul nopții. Abia atunci, trupa se retrage la unul dintre actori, ori rămîne în sat, la careva rînduit dinainte, unde petrece pînă la ziuă. A doua zi, dimineata, „turneul” se reia. După-amiază, bantele se strîng tradițional, în centrul satului. Aici, toate formațiile joacă în aer liber și fiecare se întrece să arate cît mai bine tot ce poate. E un adevărat festival de teatru al poporului. Sătenii privesc, se plimbă printre formații, își recunosc prietenii, cunoscuții, schimbă vorbe cu ei, îi admiră, rostesc aprecieri, „judecăți de valoare”...

Înserarea se topește pe nesimțite în noapte și, odată cu aceasta, fiecare se duce acasă. Mai rămîne cîte o *Capră* sau cîte un *Urs*, în care jupînul demonstrează prin cuvînt, gest și mimică ceea ce știe. A doua zi, totul reintră în cotidian. Doar pomenirea cutăruia sau cutăruia care „a fost” Drac, Moarte, Popă sau alt personaj la vreo *Capră*, mai prelungește, dincolo de spectacolele Anului Nou, satisfacțiile lăsate...

Horia Barbu Oprișan

* Vezi și „Text și costumație în teatrul popular”, în nr. 1/1967.